

KALAZANCI SZENT JÓZSEF HIVATÁSA

A piarista rend 1956. augusztus 27.-ével kezdődőleg külön jubileumi szentévvél emlékezett meg alapítója születésének négyszázados évfordulójáról. Az ünneplésben természetesen a szent szűkebb hazája, Spanyolország és tulajdonképpeni munkaterülete, Olaszország vezetett. De a három Amerika, sőt Japán is, mely pedig csak az imént fogadta be Kalazanci Szent József fiait, derekasan kivette belőle részét.

Nem kétséges, hogy Kalazanci Szent József korának, a végefelé siető XVI. századnak és a virágba borulni készülő XVII. századnak legkiemelkedőbb egyéniségei közé tartozik. Talán nem túlzás, ha a kiváló szentnek, a csodálatosan gazdag és melegszívű embernek és a tanításban új ösvényeket vágó pedagógusnak kijáró köteles tiszteleten túl a történelmi fejlődés irányára kimutathatóan hatást gyakorló nagyembernek megérezésével közelítünk feléje. Hiszen az első hivatásos tanító szerzetesrend munkábaállítása és az ingyenes népoktatás gondolatának intézményes felkarolása olyan tettek, melyek a korszaknyitó nagy emberek között jelölnek ki számára helyet.

És ezen semmit sem változtat az a körülmény, hogy a profán történetírás eddig nagyon szűk marokkal mérte elismerését életműve iránt. Sokkötetes pedagógiai enciklopédiák és neveléstörténetek nevét sem említik, vagy legfeljebb néhány odavetett mondattal intézik el eredményekben gazdag életét. Ennek okát azonban sok esetben nem annyira az elfoglaltságban, mint inkább a tájékozatlanságban kell keresnünk. A szükséges forrásanyag, főleg a szent gazdag levelezése hosszú századokon külső kutatók számára hozzáférhetetlenül porladt a levéltárak polcain. Legújabban azonban gyökeresen megváltozott a helyzet: kegyeletes kezek éppen a jubileum közeledésére való tekintettel igen gondos és tetszetős kiadásban közzétették a szent valamennyi, ez idő szerint hozzáférhető (4578) levelét. (Epistolario di San Giuseppe Calasanzio. Edito e commentato da L. Picanyol. I–IX. k. Róma, 1951–55. 3738 l.) Nem kevésbé fontos körülmény, hogy XII. Pius pápa 1948. augusztus 13-án kiadott Providentissimus Deus kezdetű apostoli körlevelével az összes keresztény népiskolák menyei pártfogójának jelentette ki a szentet és ezzel az egész katolikus tanügyi világ érdeklődésének középpontjába állította alakját.

Kalazanci Szent József korának gyermeke volt, nagysága éppen a korviszonyok helyes megítélésén és a kor legegésőbb sebeinek radikális orvoslásán sarkallik. Születését és fellépését az egyháztörténelem legnagyobb megrázkódtatása, a hitújítás előzte meg. A váratlanul jött szörnyű vihar vad erővel tépte, rázta az Egyház másfél-ezeréves fáját és egész ágakat tördelt le róla. A skandináv államokban emlékét sem hagyta a hajdan virágzó katolikus életnek. Nagyjából ugyanez volt a helyzet Angliában és Skóciában is. Az angol szigeten, mely a középkor hajnalán a szentek megszámlálhatatlan lé-

gióit nevelte az ég számára, csak gyenge csirái maradtak a katolikus hitnek; követőinek száma a XIX. század elejére 70 ezer alá süllyedt. Középeurópában, a német birodalomban jó, ha minden tizedik, Magyarországon ha minden negyedik ember kitarított ősei vallása mellett. A román államok közül Franciaországban szintén mély gyökereket eresztett a hitújítás. A hugenották talán nem voltak számbeli többségben a katolikusokkal szemben, de mindenesetre ők voltak az aktívabb és vállalkozóbb szellemű rész. Nyolc háborújuk mutatja elszántságukat, mellyel Szent Lajos királyságának arculatáról le akartak törölni minden katolikus vonást. Az osztrák ház örökös tartományaiban, úgyszintén Csehországban és Sziléziában egy hajszállal sem volt kedvezőbb a helyzet. A katolikusok itt is törpe és minden kezdeményezésre képtelen kisebbséggé süllyedtek. Az új vallások napról napra rohamos gyorsasággal terjedtek és már a katolicizmus két utolsó menedékvárának, az appenini és az ibér félszigetnek bástyáit kezdték őstromolni. Segítségre sehonnét semmi remény nem mutatkozott.

De mikor a pusztulás már elháríthatatlannak látszott, megtörtént a nagy történelmi fordulat. A Gondviselés olyan pápákat támasztott Egyházának, akik az élet örömeinek élvezése, a profán művészetek pártolása és a merőben evilági célok után járó politika útvesztőben való tévelygés mellett komolyan kezdtek törődni az Egyház érdekeivel. Törődésüknek első fogható jele a régóta esedékes egyetemes zsinat. A trentói zsinat jelentőség dolgában messze túlszárnyalta az összes addigi zsinatokat. Különösen két irányban végzett alapvetően fontos munkát: dogmatikus határozataival a lehető legvilágosabban és legszabatosabban körülhatárolta a katolikus álláspontot s ezzel egyszer s mindenkorra lehetetlenné tette a katolikus és protestáns hittételek összezavarását, erkölcsfegyelmi végzéseivel pedig gyökeresen megszüntette a századok folyásában beszünenkezett visszaéléseket és a romok helyén páratlan eleven és sokszínű hitéletet zsendített.

A trentói zsinat pontosan kirajzolta a katolikus megújódás tervét; csak végre kellett hajtani. És a Gondviselés ebben is segítségére sietett Egyházának; éspedig mindjárt háromféle módon is: nagy reformpápákat támasztott, akik életüket tették rá, hogy a zsinati határozatok ne maradjanak holt betűk, a kiváló szentek egész légióját állította bele a történelembe, akik a megújódott keresztény élet elbűvölően szép és sodró erejű mintáit hímezték bele koruk történetébe és végül új típusú szerzetesrendeket szólított életre, melyek az új idők követeléseinek kielégítésére merőben új fegyverekkel siettek az ezer oldalról támadott Egyház védelmére.

Ennyi kedvező körülmény találkozásának eredményeként a katolikus ellenhatás egyre diadalmasabban kezdte kibontani szárnyait. Az újítás, mely az imént még elnyeléssel fenyegetett mindent, ami katolikus, egyszer csak megtorpant, hódító erejében megbénult, sőt itt is, ott is kezdett visszaszorulni. Az aposztáziák száma észrevehetőleg megcsökkent, a konverzióké ellenben emelkedett. A megújódó-

dott katolikus tudomány és a katolikus iskola hova-tovább legyőzhetetlen hatalomnak bizonyult. Lassankint az élet egész jellege megváltozott: a reneszánsz kor pogány életöröm keresését fokokonként a vallási kötelességek komolybavétele és lelkiismeretes teljesítése váltotta föl. A negyvenórás szentségimádások és más újszerű áhitatgyakorlatok már több embert vonzottak, mint a karneválok tarka felvonulásai. Még külsőleg is megmutatkozott a változás: a büszke palazzók építésében tetszelgő reneszánsz stílust idővel egészen háttérbe szorította a pazarpompájú istenházakat emelő barokk izlés.

Csak egy baja volt ennek a diadalmasan kibontakozó katolikus megújulásnak: művét túlságosan egyoldalúan csak a magasabb társadalmi rétegekre alapozta. Mintaszerű középiskoláiban és egyetemein a hitükért minden áldozat meghozatalára kész intelligens hívők acies bene ordinatáját állította csatasorba, de ugyanakkor meg sem kísérelte, hogy az alsóbb néposztályok széles tömegeit is megnyerje céljának. Az elemi oktatásra egyáltalán nem vetett ügyet. A megújódott katolikus irodalom és tudomány kizárólag a művelt körök igényeit tartotta szem előtt, mint ahogy a jezsuita vezetés alatt álló kollégiumok is a módosabb szülők fiaira vetették fényüket. A szegény nép továbbra is tudatlanságban, sőtét babonában és durva érzéketlenségben senyvedt. Tudatlanságában kész prédája volt minden csábításnak és szinte menthetetlen zsákmánya az erkölcsi eldurvulásnak. Az időnkint és helyenkint felbukkanó javítási kísérletek alig változtattak valamit a helyzeten. Pedig az orvoslás napról napra sürgetőbbé vált. Hiszen mindenkinek látnia kellett, hogy a katolikus ellenhatás maradandó sikere elsősorban az alsóbb néposztályok hitéletének mélyebbre ágyazásán és erkölcsi felfogásának finomabbra hangolásán fordul. Enélkül az egész mozgalom egy mintaszerűen megtervezett és művésziiesen kivitelezett épület benyomását keltette, melyet építői elfelejtettek megalapozni.

Ez volt az általános helyzet, mikor az Örökváros utcáin és terein feltűnt Kalazanci Szent József daliás alakja. Szívében határtalan szeretettel éveken át rózta az utcákat és tereket, oktatott, vigasztalt, gyámolított s közben hő imádsággal esedezett Isten felvilágosító kegyelméért. És íme, egy napon egyszerre fény gyúlt lelkébe és e fénynél villanásszerűen felismerte történeti küldetését: szíve megégett a rongyosan, felügyelet nélkül kódorgó gyermekfalkák kiáltó szellemi és erkölcsi nyomorán és ott, abban a szempillantásban elhatározta, hogy minden idejét és szíve minden dobbanását a gyermeklelkek megmentésére és megszentelésére áldozza. Ebből a nagylelkű elhatározásból, melyet több, mint félszázad heroikus munkája szentesített, sarjadt ki az első piarista iskola s ennek külső keretétől kelt életre az első hivatásos tanító szerzet, a piaristarend.

Kalazanci Szent József ugyanis sokkal realisabb szellem volt, semhogy beérte volna egyszerű iskolanyitással. Hiszen ezzel nem a jövőnek, hanem csupán a pillanatnak tett volna szolgálatot. Egy hivatása magaslatán álló új iskola megnyitása a sok rossz mellé

csak annyi lett volna, mint egy csepp víz a tengerben. Hiszen elemi iskolákban addig sem volt hiány. A baj gyökere nem az iskolák, hanem a megfelelő tanítók hiányában rejlett. A köztudat ugyanis még mindig unott tehernek, sovány és keserű kenyérkeresetnek érezte a tanítást. Mivel semmiféle képesítést nem kívántak hozzá, – gondoljuk el, hogy nálunk csak a Ratio educationis tette az első lépéseket a tanítóképzés rendszeresítésére – a tanítók túlnyomó része mindenféle kétes egzisztenciából: más téren boldogulni nem tudó papokból, szolgálatból kivénhedt hadfiakból, félbemaradt iparos- és boltoslegényekből, letört hivatalnokokból került ki. Ennek megfelelő volt erkölcsi színvonala. Egy Luther-korabeli írat így rajzolja meg a XVI. századi iskolamesterek képét: „Manapság rendszerint hét gonosz lakozik az egyháziakban, másnéven iskolamesterekben: a kevély, renyhe, durva, ravasz, gonosz, részeges és oktondi ördög és ezekután sántikálva kullog a szegény ördög.”

Kalazanci Szent József iskolanyitó tevékenysége tehát csak az az izmosodott világtörténeti eseménnyé, hogy iskolája fenntartására és terjesztésére külön szerzetesrendet alapított s ezzel fordított szertartást rá, hogy a maga nagy lelkét betöltő szellemet az utána következő nemzedékekre is átörökítse. Alapítása merőben újszerű volt: első ízben történt, hogy a tanítás nem mint egyetemes és átfogó szerzetesi életprogramm szerényen meghúzódó részecskéje, hanem mint egy egész emberélet kitöltésére alkalmas és elegendő hivatás bontakozott ki; nem mint periferikus elem, hanem mint központ, melyhez a szerzetesi életberendezés egyéb mozzanatainak is alkalmazkodniok kellett. Ismeretes, hogy szentünk annyira meg volt győződve az iskolai munka elsőbbségéről, hogy összeütközés esetén inkább a megszokott áhitatgyakorlatok és házi foglaltságok egyikének-másikának elhagyását ajánlotta rendtársainak, semmint az iskola érdekeinek megrövidítését. „Nem győzöm elég nyomatékkaal figyelmebe ajánlati a testvéreknek, – olvassuk 1630. január 5-én kelt levelében – hogy igyekezzenek egész lélekkel megfelelni iskolai kötelességeiknek, még akkor is, ha emiatt másnemű elfoglaltságukból egyet és mást el kell hagyniok. Hiszen a mi legsajátabb hivatásunk a tanítás, és ha ezen a téren nem álljuk meg a helyünket, letérünk üdvözülésünk biztos útjáról.”

Kalazanci Szent József elgondolásában tehát a tanítóság és a papság a legtökéletesebb harmóniában forrott össze. Az ő elgondolásában a piaristák elsősorban tanítók, akik nem bérért, nem kenyérkeresetként, hanem egész életre szóló és ünnepélyes fogadalommal vállalt szerzetesi hivatásként foglalkoznak diákjaik lelkének megszentelésével és a szükséges ismeretekkel való felékesítésével. De ugyanakkor teljességgel papok is, akik iskolai munkájuk mellett kivesszik részüket a lelkek gondozásából. Hiszen iskolai hatásuknak egyik titka éppen az, hogy teljes tudású tanár mellett a lelkiatya igényével is lépnek fel tanítványaikkal szemben. A két hivatásnak ez a szerves összekapcsolása s egyiknek a másikkal való megszentelés eredetiségében és zsenialitásában bízást felér a XII. és XIII.

századi szerzetestörténet ama merész kezdeményezésével, mellyel a kor két legtiszteltebb eszményét, a szerzetesi és lovagi életformát kapcsolta össze és ezzel létet adott a lovagrendeknek. Kétségtelen, hogy a maga idejében mind a kettő nagy tett volt, de mégis úgy tetszik, hogy Kalazancius művét időtállóbbnak s következképpen hatásaiban mélyebben szántónak bizonyította az élet.

És itt kapcsolódik bele a korszaknyitó nagy ember munkája a történelem folyásába: Kalazanci Szent József iskolanyitásával és méginkább rendalapításával új színeket elegyített az Egyház életébe, mert a felsőbb körök után az alsóbb néposztályokat is bekapcsolta az egyetemes megújhódás mozgalmába és a tudomány szövetnekének meggyújtásával sok-sokezer biztos elkallódásra kárhozottat tehetség megmentését és a társadalom számára való hasznosítását tette lehetővé. A legelső piarista diákok közül való Oregio Ágostonon, a híres tudós beneventói érseken és bíborosan kezdve († 1635. július 12.) se szeri, se száma azoknak a szegény koldusdiákoknak, akik tisztán és kizárólag a piarista iskolának köszönhették emberrélevésüket.

De itt nem szabad megállnunk. Ha Kalazanci Szent József csak a katolikus renezánsz szárnyainak bontogatásán, pontosabban szólva az Egyház pillanatnyi szükségleteinek kielégítésén fáradozott volna, műve osztozott volna a korhoz rögzített, efemer értékű alkotások sorsában. De éppen az a tény, hogy immár több, mint negyedfél évszázad óta áll s újabb és újabb rügyeket hajt, mutatja, hogy maradvandó értékeknek kell benne rejtőzniök. És ezek az értékek túlnyomóan iskolai, azaz pedagógiai vonalon keresendők. Ez annál meglepőbb, mivel Kalazancius köztudomás szerint sohasem foglalkozott elméleti pedagógiai kérdésekkel, pedagógiai rendszert nem alkotott és semmiféle iskolai rendszer mellett le nem kötötte magát. De kitűnő lélekismerő volt és nyitott szemmel járta a világot. Amit tehát mások tanításában jónak és célravezetőnek látott, azt habozás nélkül átvette és szervesen beleillesztette saját nevelési rendszerébe. A jövő felé mindig nyitvatartotta az utat és ezzel elérte, hogy iskolái mindig korszerűek voltak, sőt nem egyszer a haladás élén jártak. Mivel nem az elmélet, hanem az élet számára akart nevelni, sem tárgyak, sem pedig módszerek tekintetében nem engedte kezét bilincsbe veretni. Az élet szükségletét mindig előbbrevalónak tekintette az elméletnél. Innét érthető, hogy a latin nyelv egyoldalú kultusza korában feltűnően nagy gondot fordított az aritmetika és általában a gyakorlati tárgyak tanítására. Ez a gyakorlatiasságra való törekvés azután századokra rányomta bélyegét a piarista iskola munkájára. Így, hogy néhány magyar példát említsünk, a XVIII. században kamarai szolgálatra készülő ifjak számára egyes iskolákban tárgyként tanították a könyvviteltant, másutt arithmetica comitatensis címen előadták mindazokat az ismereteket, melyekre a megyei igazgatásban szükség volt, Kisszebenben pedig külön rajztanfolyamot tartottak fenn, melyet még a szomszédos Lengyelországból is látogattak. Ismeretes, hogy a polgári építéstan egyes piarista iskolákban még a Ratio educationis kibocsátása után is rendes tárgyként szerepelt.

Hasonló önállóságot tanúsított szentünk a tanulmányi anyag közlésében is. Tudta, hogy a jó módszer, bár nem minden, mégis legfontosabb feltétele a tanítás eredményességének; ezért a korviszonyokhoz képest feltűnően nagy nyomatékkal hangsúlyozta a jó és célravezető módszer megválasztásának szükségességét. Konstitúcióiban többek között ezt olvassuk: „Mivel nemcsak a grammatika, hanem a többi tárgy tanításában is rendkívül fontos a tanulók szempontjából, hogy minden tanító könnyű, hasznos és — amennyire lehetséges — rövid módszert alkalmazzon, érdemes gondot fordítani rá, hogy az illető tárgyban legügyesebb és legtapasztaltabb szerzők közül a legjobbat válasszuk ki.” A módszertani ismeretek mélyítésére korán szokásba vette, hogy minden ünnepnap estéjén megbeszélésre, ma úgy mondanók, módszeres értekezletre hívta társait és ezen a legtapasztaltabb tanárok alapos előadásokban számoltak be az iskolával kapcsolatos tudományos módszertani kérdésekről.

A módszeres tanítás mellett nem kisebb érdeme Kalazanci Szent Józsefnek a szemléltető oktatás jelentőségének felismerése. Ebben a tekintetben nemcsak a cseh Comenius Amost, az Orbis pictus híres szerzőjét előzte meg, hanem a Civitas Solis világszerte ismert íróját, Campella Tamást is, aki tudvalevőleg mindent, még a legelvontabb matematikai tételeket is szemléleti úton, a városfalakra rajzolt képek segítségével kívánt tanítani. Kalazancius természetesen nem ment ilyen messzire, de azt megkívánta, hogy az olvasás és írás elemeit nagy falu táblákra rajzolt betűk és szótagok segítségével sajátíttassák el.

Sőt még a korabeli tanítás legkitaposottabb útján, a klasszikus tanítás terén is tudott újat nyújtani szentünk. Azzal ugyanis, hogy a latin tanításban nem érte be a klasszikus szövegek olvastatásával és nyelvi magyarázatával, hanem tüzetes történeti, régiség-tani és mitológiai kommentárokat is fűzetett hozzájuk, öntudatlanul a XVIII. század neohumanizmusának dolgozott eléje és siettetett annak a nagy fordulatnak bekövetkezését, mely a holt klasszikus nyelvek helyett magát a klasszikus világot akarta megismertetni és megszerettetni a tanulókkal.

Mindezeknél azonban sokkal messzebbre kiható következményekkel járt Kalazanciusnak, illetve a szelleméhez hűségesen ragaszkodó piarista iskolának az élet egyetemes jellegének megváltoztatására gyakorolt hatása. Azzal ugyanis, hogy iskolai munkájában egyre növekvő tudatossággal a nemzeti nyelvet és a nemzeti tárgyakat helyezte előtérbe, az iskolának, majd nyomában a közéletnek nemzeti köntösbe öltözését készítette elő.

Kalazanci Szent József tehát két címen is méltó rá, hogy a korszaknyitó nagyművek közé sorozzuk: korára gyakorolt hatásával mélyebbre szántotta és változatosabbra színezte a katolikus reneszánsz történetét és ugyanakkor iskolai kezdeményezéseivel új pedagógiai törekvések csíráit hintette el, melyek a századok folyásában nemcsak a piarista iskolára, hanem az egyetemes iskolaügyre is eszméltetőleg és termékenyítőleg hatottak.